

Діяльність «Центробанку» в 1920–1939 рр. у Східній Галичині

У статті проаналізовано стан української кредитної кооперації в міжвоєнний період. Показано її зв'язок зі структуриванням української громади краю. З'ясовано події, пов'язані з утворенням та фінансовою діяльністю «Центробанку». Установлено значення роботи української кооперації в міжвоєнний період для подальшого розвитку українського кооперативного руху.

Ключові слова: кредитна кооперація, «Центробанк», «Українбанк», кредитні кооперативи.

Постановка наукової проблеми та її значення. Складні процеси націотворення на західноукраїнських землях наприкінці XIX – на початку XX ст. відбувалися паралельно з формуванням економічно незалежного вітчизняного товаровиробника та впровадженням кооперативної ідеї як визначальних чинників у реалізації завдань, пов'язаних зі становленням модерної української нації [7, с. 24]. Дослідження вказаних процесів на загальнодержавному рівні неможливе без вивчення регіонального аспекта проблеми, зокрема історії української кредитної кооперації в Галичині та Волині в міжвоєнний період. Необхідність такої розвідки актуалізується недостатністю розробки проблеми у вітчизняній історіографії.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Дослідження процесів становлення української кредитної кооперації в міжвоєнний період здійснювали вже його сучасники (І. Витанович, Ю. Павликовський, Є. Храпливий, М. Холевчук й ін.). У незалежній Україні ці розвідки були продовжені вченими в 90-х рр. XX ст. (С. Гелей, Я. Шабала, Л. Дрогомирецька, В. Марочко та ін.). Однак вивчення обраної для розгляду в статті проблеми лише започатковане низкою публікацій і вимагає подальшого поглиблення.

Мета дослідження – узагальнювальний комплексний аналіз подій, пов'язаних з утворенням і фінансовою діяльністю Центробанку – крайової спілки кредитної кооперації українського населення в міжвоєнній Польщі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Розвиток українського кооперативного руху зумовлений потребами капіталізації сільського господарства. Перевагами кооперативного кредитування та збуту користувалися не лише великі сільські господарі, а й малозабезпечені селяни. Вони створювали товариства для організації збуту власної товарної продукції, кредитування й постачання господарств удосконаленими знаряддями праці, добривами, насіннєвим матеріалом. Для сільських підприємців кооперація стала не лише засобом збагачення, а й знаряддям боротьби проти сильних інонаціональних конкурентів. Кредитна кооперація була типовою для західноукраїнської кооперації в австро-угорський період, оскільки кредит став дуже важливою й найлегшою для опанування кооперативами стороною економічного життя. Попит населення, зокрема селянства, яке намагалося знайти порятунком від розвиненого лихварства, на кредити зріс, що спричинило підвищення відсотків і збільшення вкладів широких верств населення в кредитні спілки. Масове створення кредитних кооперативів можна також пояснити істотною підтримкою австрійського уряду та місцевої влади саме кредитних товариств. При цьому від початку виникнення кредитних кооперативів зростала питома вага сільських, що свідчило про інтерес до них селянства [6, с. 23].

Кредитна кооперація зароджувалася спочатку через створення та діяльність перших ощадно-позичкових товариств під пильним наглядом Міністерства фінансів та Міністерства внутрішніх справ. Товариствам надавали короткотермінові позики, що не влаштувало селян, які хотіли придбати землю чи складний реманент [2, с. 111].

У 1895 р. прийнято закон «Про установи дрібного кредиту», відповідно до якого, крім ощадно-позичкових, дозволено створювати кредитні товариства [1, с. 387]. У 1924 р. всіх кредитних кооперативів, об'єднаних у ревізійних союзах, було 3644. Із них 2387 належало до польських ревізійних союзів, 597 – до німецьких, 413 – єврейських, а 247 – українських і руських. У 1936 р. загальна чисельність кредитних кооперативів зросла до 5423. Серед них 3624 – польські, 412 – німецькі, 716 – єврейські й 659 – українські та руські. Далі здійснено аналіз обігу фонди сільськогосподарських кредитних кооперативів. У 1924 р. балансова сума кооперативів становила лише 12 914 тис., а відношення власних фондів до чужих було 1:2:6. У 1936 р. балансова сума підвищилася до 169 220 тис., а відношення фондів власних до чужих становило 1:2:7 [5].

Власне виробництво, спільні збут, переробка продуктів дрібного господарства на спільній ощадності організованого готівкового селянського й міщанського кредиту, спільні закуп сировини та збут товару, організація робочих місць і рідна суспільно-промислова продукція – це форми оборони нації перед спекуляцією та економічним застоєм. Фундамент, на який опирається господарське життя, – це власний капітал. Український народ, котрий розраховував на власні сили, розпочинав свої змагання без власного капіталу.

Фінансово-кредитна система сприяла розвиткові кооперації за допомогою організації доступного кредиту для населення, полегшення взаємних відносин між національними організаціями, досягла зміцнення юридичного статусу кооперації.

До війни 1914 р. найміцнішою була кредитна кооперація. У 1924 р. в Польщі призупинено інфляцію польської валюти (1 800 000 марок до одного злого), що дало можливість відновити діяльність колишніх кредитних установ і засновувати нові. Кредитна політика «Українбанків» полягала у виданні короткотермінових (до 2,5 років) та довготермінових (більше 2,5 років) кредитів, відсоткова ставка становила близько 10 %, різниця («маржа») між відсотками від заощаджень і позик була встановлена досить високою. На суму кредиту від 300 до 500 злотих документальною підставою був вексель.

Центробанк, колись «Краєвий союз кредитовий» у Львові, розпочав свою діяльність у грудні 1898 р. і на той момент нараховував 113 членів, між ними – сім українських кооперативів зі 162 частками по 52 австрійські крони. Перших 15 років «Центробанк» стрімко розвивався, на кінець 1913 р. включав 906 членів, у тому числі 427 кооперативів, унесено членських внесків на 1 053 363 крон, резервний фонд – 56 731 крон, ощадні вклади 1 706 199 крон і пайові позички за допомогою дешевих банківських кредитів Краєвого банку та австро-угорського банку – на 4 264 405 австрійських крон, надлишок у балансовій квоті – 57 535 крон. У період із 1914 до 1924 р. з дворазовою державною девальвацією грошей у 1925 р. стан «Центробанку» був таким: резервний фонд – 3 259 30 зл., резерв видатків – 2 968 20 зл., пайові членські внески – 29 898 31 зл., ощадні вклади – на суму 155 994 92 зл., позичкові кредити – на 108 249 84 зл. Балансовий надлишок становив 601 03 зл. Ось у таких умовах Центральний кооперативний банк перебрав на себе обов'язок центральної каси української кооперації всіх видів у краї та поставив мету: налагодити ділові стосунки із союзними кооперативами.

Отже, період організаційної й ділової праці з 1924 до 1936 р. був періодом відродження «Центробанку» з метою створення нового напрямку діяльності з українськими кооперативами всіх видів. Цей перехідний стан до оновлення та відродження тривав досить довго, тому найвиразніші наслідки показано в балансі «Центробанку» за 1936 р., а саме: ділові обіги із союзними кооперативами – на 28 801 568 22 зл., членів «Центробанку» було 1232, у тому числі кооперативів – 1107 із членськими уділами на 238 133 86 зл., запасних фондів – 310 487 03 зл., ощадних вкладів – на 1 540 722 98 зл., банкових кредитів Польського банку та Державного банку рільничого – на 905 624 41 зл., у тому числі враховано 255 187 21 зл. кредиту під заставу збіжжя, виділено кредитів на 2 000 871 72 зл. і нерухомості на 542 916 40 зл. із майновим станом на 3 037 167 44 зл. та з відповідним балансовим надлишком.

Ревізійні звіти РСУК свідчать, що кредитна кооперація показувала постійний приріст членів і обігових фондів та поширювала кредитну діяльність. Унаслідок економічної кризи 20-х років минулого століття значну кількість позичкового капіталу заморожено в хліборобських позичках, а всю кредитну операцію сконцентровано на селянський кредит, а отже, вона надавала селянству кредитну допомогу [9].

«Українбанки» – так називали більші кредитні кооперативи з осередком у містах і з поширеною діяльністю на довколишні райони. На 113 «Українбанків» до найсильніших належали такі: у Дрогобичі, Перемишлі, Тернополі, Коломиї, Станіславові, Сокалі, Бучачі; до середніх – у Бережанах, Бібрці, Богородчанах, Бродах, Буську, Винниках, Городенці, Журавні, Зборові, Золочеві, Копичинцях, Перемишлянах, Рогатині, Раві Руській, Радехові, Самборі, Стрию, Тербовлі, Ходорові, Яворові, Калуші, Болехові, Тустановичах, Комарні, Заліщиках, Збаражі, Снятині, Косові, Жовклі, у Мостиськах, Угнові, Белзі, у Чорткові, Підгайцях, Гвіздці. Серед слабших «Українбанків» входили такі в Солотвині, Сяноку, Куликові, Янові, Обертині, Підкамені, Яблонові, Лопатині, Рудках, Залізцях, у Ярославі, Надвірній, Сколе, Отинії, Миколаєві, Бориславі, Мединичах, Кроківці, Жаб'ю, Бурштині, Галичі, Войникові, Борщові, Монастириськах, Скалаті. Приблизно в 50 містечках «Українбанків» ще не було [2, с. 433].

Кредити в «Українбанках» тривали до 2,5 років і довше, відсотки становили близько 10 %, «маржа» між відсотками від ощадностей і позик була досить високою. Сума кредиту – 300–500 злотих, документальною підставою вважався вексель. Призвичаєні до іпотеки, багато «Українбанків» не давали персональних кредитів, тому що не бажали вдаватися в складніші банківські операції. У слабборозвинутих

районах саме господарське життя не вимагало складного банківського обслуговування: міські господарські групи були там слабкими, векселі тих соціальних груп в «Українбанках» становили ледве 4,3 %. Ділових векселів, які походили зі здійснених товарних обігів, «Українбанки» мали небагато. Однією з головних перешкод у розвитку таких банків були їхнє консервативне керівництво та нестача підготовленого для банківських операцій персоналу [2, с. 435].

«Центробанк», який був верховним об'єднанням кредитних кооперативів й одночасно центральною касою для кооперативів усіх видів, спочатку переживав великі труднощі післявоєнної відбудови.

У 1928 р. «Центробанк» нараховував 565 членів, у тому числі 327 кооперативів.

На кінець 1932 р. у «Центробанку» було 670 членів-кооперативів, із них – 534 кооперативи та 136 юридичних та фізичних осіб.

У 1934 р. власне майно «Центробанку» становило на уділах 198 335 97 зл., на резервних фондах – 302 828 38 зл., разом – 501 165 35 зл. Членів «Центробанку» було 896, із них – 772 кооперативи, 105 фізичних та 19 юридичних осіб.

У 1936 р. «Центробанк» зміцнив свої зв'язки з усіма видами української кооперації й став її центральною касою. Коли в 1934 р. обіги «Центробанку» сягали 6 864 167 62 зл., а в 1935-му – 10 736 673 32 зл., то в 1936 р. зросли до 28 801 568 22 зл. Отож, бачимо значне зростання обігів «Центробанку».

Як зазначено, чисельність членів «Центробанку» сягала в 1934 р. 896, у 1935 – 989, а в 1936 – 1233, із них – 1108 кооперативів, 125 фізичних і юридичних осіб. До кінця 1936 р. кооперативи внесли на свої частини 228 473 33 зл., юридичні особи – 4 361 10 зл., фізичні особи 5 229 43 зл, тобто разом – 288 133 86 зл. [10].

На кінець 1937 р. «Центробанк» об'єднував 1732 члени, у тому числі 126 фізичних осіб і 1606 кооперативів. У 1937 р. зросла кількість членів на 500, причому це були переважно кооперативи для загальної закупівлі та збуту.

У 1937 р. аналіз звіту діяльності «Центробанку» засвідчує сильне зростання власного майна, вкладів й уділів «Центробанку». Можна сказати, що в 1937 р. «Центробанк» став дійсно центральною касою всіх видів української кооперації. Найкращим показником фінансового руху в «Центробанку» було постійне зростання загальних обігів. Так, у 1935 р. загальний обіг завершувався цифрою 10 736 673 32 зл., у 1936 р. – уже 28 801 568 22 зл. а в 1937 р. – аж до 47 508 921 20 зл., тобто оборот за три останні роки зріс на 342,2 %. Це відбувалося тому, що зростали власні та сторонні обіги [4].

Потрібно зауважити, що чисельність членів та уділів збільшувалася з кожним роком та зміцнювала фінансову систему «Центробанку». Зростали також і ощадні вклади кооперативів, які в 1937 р. становили понад 893 000 зл. Із дрібних ощадностей, що були єдиним джерелом дешевих обігових фондів «Українбанків» і Райфайзенок, до «Центробанку» у 1937 р. надійшло 1 820 193 04 зл. Чистий прибуток у 1937 р. становив 5 721 40 зл. до запасного фонду. 1937 р. був для Центробанку переломним, зростання позичок, порівняно з 1934 р., дорівнювало близько 700 %. «Центробанк» поставив собі завдання дійти до 1 млн власних фондів протягом наступних років, тобто по 90 000 зл. щорічно.

У 1938 р. Центробанк мав 1889 членів, у тому числі 1732 кооперативи (решта – юридичні й фізичні особи). Однак ще й у 1937 р. «Центробанк» не міг задовольнити кредитних справ самого лише «Центро-союзу» більше ніж на 20 %. Членами Центробанку було 47 % усіх тогочасних кооперативів. Відсоткова ставка, вища від вкладів у низових кооперативах, гальмувала їх приплив до централі; інші види кооперативів також приймали вклади до обігу. Справа забезпечення «Центробанку» оборотними фондами кредитів самою кооперативною організацією – знизу вгору – була нелегкою.

У другій половині 1930-х років кооперативи всіх видів були зобов'язані вплачувати уділи до «Центробанку», а ті, що мали з ним більші обіги, мали вплачувати відповідну кількість уділів. Усі кооперативи мали сконцентрувати 25 % своїх доходів, призначених щорічно до запасних фондів. Кредитні кооперативи мали 6–8 % своїх вкладів ощадностей розміщувати в Центробанку. Усі зібрані вклади дрібної ощадності мали бути розміщені на коштах «Фонду господарської розбудови» в «Центробанку» й лише в порозумінні з кооперативним керівництвом та головними центральними ЦБ міг їх планово вкладати в найбільш важливі місця для подальшої розбудови. Такі були найважливіші заходи забезпечення «Центробанку» й посилення його кредитної спроможності. Одночасно від «Центробанку» вимагали, щоб він діяв активніше в кредитній політиці й організації та осучаснив свою кредитову обслугу [2, с. 440].

Якщо порівняти розвиток кооперації українських і польських хліборобів на території трьох воєводств: Львівського, Тернопільського та Станіславського, то побачимо, що Українська кредитна

кооперація обіймала 1 централю «Центробанк», 112 «Українбанків» і 543 Райфайзенки, разом 657 кооперативів. Польська кредитна кооперація мала тоді 815 кредитних кооперативів, а отже, на 158 кооперативів більше, ніж РСУК. Членів в українських кредитних товариствах – близько 158 812, у польських кредитних товариствах – до 300 000, тобто майже удвічі більше. Обіговий капітал польських кредитних союзів становив близько 50 млн зл, тим часом українських – 21 млн зл. Велика різниця чисельності членів й обігових фондів виходила тому, що польська кредитна кооперація використовувала більше банківських кредитів, порівняно з українською. Також дещо краще виглядав у польській кредитній кооперації стан ощадних вкладів (13 млн зл. проти 10,5 млн українських вкладів). Польське кооперативне молочарство мало на кінець 1937 р. 221 молочарню, у яких було близько 76 000 членів. РСУК нараховував 142 молочарні, які склалися з 188 834 членів. Польські молочарські кооперативи переробляли близько 76 млн л молока, а українські коло 70 млн л. Проте польських сільськогосподарсько-торговельних та інших кооперативів було 144, а українських – 2318. У польських кооперативах було 26 000 членів, а в українських – 259 000. Торговельні обіги в польських кооперативах цього типу становили близько 22 млн зл., а в українських понад – 130 млн зл. [8].

Кредитна діяльність «Центробанку» на $\frac{4}{5}$ ґрунтувалася на вкладах і власних капіталах. Банкові кредити становили на кінець 1937 р. 29,4 % балансу, а на кінець першого півріччя 1938-го – 21, 2 %. Позбутися чужого кредиту було першочерговим завданням «Центробанку», а це зі свого боку, можна було здійснити за рахунок більшого припливу вкладів до Центробанку – як від кооперації, так і від приватних осіб [11].

Найкращим доказом є те, що «Центробанк» фінансово вистояв у період економічної кризи, що відобразилося на роботі всіх кредитних установ. «Центробанк» став на шлях правильного розвитку внаслідок поширення та поглиблення ділових зв'язків із союзними кооперативами всіх видів. Його кредити переорієнтовувалися від кредитних кооперативів до торговельних, промислових, молочарських. Такі кроки дали змогу знизити відсотки від кредитів для кредитних кооперативів. Переміщення кредитів мало хороші наслідки, оскільки збільшилися вклади кооперативів. Налагоджена фінансова співпраця з «Українбанками» та кооперативами для загальної закупівлі й збуту збільшила вклади до «Центробанку», тому що саме він фінансував збут продукції села осіб [3].

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Отже, протягом досліджуваного періоду «Центробанк» відіграв значну роль у становленні української кооперації в міжвоєнній Польщі. Господарсько-кооперативною діяльністю, тобто власною працею, досягнено успіхів у розвитку організованих сил кооперації для викорінення спекуляції й повернення до правильних суспільно-економічних відносин, щоб українське населення вийшло на відповідний рівень життя. А в подальшому, на нашу думку, важлива більш детальна персоніфікація всіх учасників цієї діяльності.

Джерела та література

1. Бородаєвський С. В. Історія кооперації. Подєбради, 1924. 658 с.
2. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк, 1964. 624 с.
3. Загальні Збори Центробанку. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1933. Ч. 2. С. 2–7.
4. Загальні Збори Центробанку. *Господарсько-кооперативний часопис*. Ч. 14: 4 квіт. 1937 р. С. 13.
5. Кредитова кооперація в Польщі. *Господарсько-кооперативний часопис*. Львів, 1939. Ч. 30–31. С. 14.
6. Мартос Б. Теорія кооперації. Подєбради, 1923. 246 с.
7. Нариси з історії північної Буковини. Київ: Наук. думка, 1980. 389 с.
8. Українська та польська рільнича кооперація на території праці РСУК. *Господарсько-кооперативний часопис*. 26 черв. 1938 р.
9. Центральний кооперативний банк у Львові у своєму розвитку. *Господарсько-кооперативний часопис*. Ч. 16: 18.04.1937 р. С. 9.
10. Центробанк з кінцем 1937 року. *Господарсько-кооперативний часопис*. Ч.11: 03.04.1938 р. С. 6.
11. Центробанк у першому півріччі 1938 року. *Господарсько-кооперативний часопис*. 11 верес. 1938 року

Ольга Савченко. Деятельность Центробанка в 1920–1939 гг. в Восточной Галиции. В статье анализируется состояние украинской кредитной кооперации в междувоенный период. Показывается его связь из структурированием украинской общины края. Выясняются события, связанные с образованием и финансовой деятельностью «Центробанка». Устанавливается значение деятельности украинской кооперации в междувоенный период для дальнейшего развития украинского кооперативного движения.

Ключевые слова: кредитная кооперация, «Центробанк», «Украинбанк», кредитные кооперативы.

Olga Savchenko. Activities of the Central Bank in 1920–1939 in Eastern Galicia. The article analyses the state of Ukrainian credit co-operation in the interwar period. It shows its connection with the structuring of the Ukrainian community of the region. The events related to the formation and financial activity of the Tsetrobank has been determined. The importance of Ukrainian cooperation in the interwar period for the further development of the Ukrainian cooperative movement was established.

Key words: credit co-operation, Tsetrobank, Ukrainbank, credit cooperatives.

Стаття надійшла до редколегії
18.06.2018 р.

УДК: [94(438+477.83/.86)«1930»:070(477.83-25)

Магдалена Гібец

Акція пацифікації 1930 р. в Східній Галичині у світлі львівської періодики

Розглянуто проблему пацифікації Східної Галичини в 1930 р. у світлі львівської періодики. Дослідження проведено на основі львівських газет: «Слово Польське» та «Діло». Преса дала змогу поглянути на проблему з дещо іншого боку, що ґрунтувалася переважно на польській та українській громадській думці.

Ключові слова: саботажі, акція пацифікації, Східна Галичина, міжвоєнний період, національна політика.

Постановка наукової проблеми та її значення. Саботажі та каральні операції умиротворення прямо чи опосередковано торкнулися більшості населення Східної Галичини. На той час преса була головним комунікатором суспільства й найважливішим виразником громадської думки. Періодичні видання справляли значний вплив на погляди та настрої людей і навіть на хід подій. Пропаганда преси могла ефективно створити образ цих подій. Аналіз тогочасної преси дає змогу поглянути на ці події зсередини та завдяки циклічному характеру подання інформації простежити їх розвиток. Газети можуть бути цікавим доповненням до інших джерел, адже вони представляють наше минуле, як своє сучасне. Цей тип джерел – важливий компонент побудови сучасної картини історії польсько-українських відносин.

Мета статті – представлення окремих аспектів подій вересня – листопада 1930 р., що отримали в історіографії назву «Пацифікація Східної Малопольщі» крізь призму польської й української громадської думки того часу.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Із метою найбільш контрастного зіставлення обрано дві львівські газети. З одного боку, «Діло» не лише як офіційний орган найбільшої української легальної політичної сили УНДО, але і як найпотужніший чинник впливу на формування політичної орієнтації та національної свідомості українського населення Галичини протягом періоду 1881–1939 рр. З іншого боку, «Слово Польське» ретранслювало на своїх шпальтах офіційну позицію уряду й, виходячи накладом у 20 тис. примірників, було доступним для широких кіл громадськості від 1891 р. На сторінках обох періодичних видань події, що відбувались у Східній Малопольщі, стали центральними темами.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Акція пацифікації, проведена польською владою в Східній Галичині у вересні-жовтні 1930 р., стала наслідком зростання напруженості в українсько-польських відносинах у міжвоєнний період. Неефективна національна політика польської сторони та відмова від співпраці з владою з боку українців призвели до того, що розв'язати конфлікт виявилось майже не можливо. Настрої українців, котрі ставали дедалі радикальнішими, призвели до зростання суспільного значення націоналізму. Чергові суперечливі питання, такі, зокрема, як справа шкільництва та господарська реформа, спричинили глибоку кризу. У червні 1930 р. громадськість сколихнула звістка про майбутні переговори між польським урядом та проводом УНДО. Це активізувало українських націоналістів, котрі були противниками будь-яких угод з офіційною владою. Свою безкомпромісність вони проявили в так званому частковому виступі УВО, що супроводжувався підпалами, знищенням приватного та державного майна. За офіційними даними, кількість таких